

La Literatura aquesta eina que interpel·la la consciència

Visat núm. 16
(octubre 2013)
per Salem Zenia

La meua intervenció sobre aquest text meravellós que és *K. L. Reich* de Joaquim Amat-Piniella no pretén ser una anàlisi d'aquesta obra densa, punyent i profunda, sinó una reflexió inspirada en les relacions humanes entre dominants i dominats (segon el sentit de Bourdieu) denunciades i ressaltades per l'autor.

L'autor expressa una gran decepció i amargor. Mostra també el sofriment que ha estat causat per altres presos —els mateixos companys o compatriotes—, encara que són els nazis que mantenen la màxima responsabilitat respecte a produir i a propagar el dolor. Les informacions sobre aquesta tragèdia han de servir de crida per fer un viatge interior. La denúncia d'Amat-Piniella fa reflexionar també sobre les atrocitats comeses després de la Segona Guerra Mundial. La humanitat ha conegut el colonialisme i els genocidis, però amb la derrota del nazisme, les gasificacions no han desaparegut del planeta. A la llista de les atrocitats hem d'afegir els bombardejos nuclears i, recentment, la nebulosa de l'islamisme internacional. L'expansió del terror sovint es fa amb objectius mercantils, quan no són ideològics.

Amat-Piniella va pagar car els seus compromisos. D'antuvi va ser sotmès a una ideologia, que podem qualificar de jacobina, que li va negar la seva identitat fins al punt d'haver-se d'exiliar com un apàtrida. La pèrdua de la llar i la deportació als camps de concentració nazis marquen la seva obra amb un sentiment de derrota, de fracàs i d'escepticisme.

La seva novel·la podria ser considerada una obra de realisme històric, clarament inscrita en el gènere de novel·la històrica, però llegint-la s'hi escolta també un crit i una crida. Tota la seva obra és un crit a la humanitat, un crit d'horror, de fàstic, un crit per despertar les consciències davant aquesta destrucció sistemàtica de la vida.

Amat-Piniella somia ingènuament un home nou, un home amb consciència pura. Però un home nou només podia ser una bella utopia, com va apuntar uns anys més tard: «El nazisme no ha mort del tot. L'oblit de tantes víctimes innocents seria facilitar el camí del seu ressorgiment».

En la meua lectura de *K. L. Reich* voldria fer sentir el crit d'Amat. Un crit per denunciar la ferocitat i el furor de dominar, en tots els sentits de la paraula. El nazisme es basa en el nacionalisme excoent, en la idea de superioritat, en la idea de raça, per justificar els crims, les guerres i les conquestes a fi de millorar la seva economia i ampliar els seus poders, tot impregnant de mort tots els llocs per on passa. Werner, un personatge de la novel·la, diu: «L'or jueu! Quina falòrnia si l'or ha d'ésser d'alguna raça, és de l'ària, de la més pura [...] El racisme és una doctrina genial» (p. 196).

Malgrat el patiment, l'autor no deixa mai de tenyir les seves frases o històries amb uns tocs d'humor. No trobeu que això és una altra forma de resistència humana, una manera ben particular de plantar cara al nihilisme? Totes les estratègies són bones per a la supervivència, fins i tot l'egoisme, el més abjecte, amb l'únic propòsit de testimoniar-ho algun dia i fer justícia, però per aconseguir aquest objectiu s'ha de sobreviure i a qualsevol preu. Es necessita un esforç sobrehumà per suportar aquestes condicions de vida i les constants humiliacions.

L'altre esforç també sobrehumà és tenir la capacitat d'escriure i trobar les paraules adequades per descriure el dolor i transmetre'l, superant l'angoixa, defugint la banalitat i la banalització del dolor i del sacrifici. Amat-Piniella havia de trobar la força i la claredat per descriure el seu propi dolor i el seu entorn (l'entorn del dolor), així com els llocs de sofriment i la descripció psicològica dels diferents personatges de la novel·la. Amb això, ell va tornar a obrir les ferides tant físiques com psicològiques, mentre que d'altres supervivents van adoptar una postura de silenci i van implementar estratègies enginyoses per a l'oblit, de la mateixa manera que es van acostumar, durant la detenció, a utilitzar estratègies altament elaborades per aconseguir un bocí de pa, per tal de sobreviure en aquestes situacions infrahumanes.

Una d'aquestes estratègies per a la supervivència va ser escapar simbòlicament a través de l'escriptura i, de vegades, a través de la meditació. Escriure en aquestes circumstàncies no és una manera d'evasió, a baix preu. No hi havia cap garantia de seguir amb vida durant més d'un dia, de manera que calia fugir, sempre fugir, encara que fos només en la imaginació. Viure al límit de l'inimaginable, sens dubte el va obligar de desprendre's del món real i trobar les forces per superar la situació gràcies a la lluita i la denúncia.

Fugir, per descomptat, però ell volia fugir perquè portava un missatge per a la humanitat, sentia una gran responsabilitat: transmetre el missatge, transmetre una situació mai coneguda, transmetre sentiments, uns nous sentiments potser desconeguts o inexistents abans, en altres circumstàncies. Tot aquest seguit de missatges, dels sentiments, dels valors, dels temors, s'adreçava a les futures generacions però també apel·lava a aquells que pretenien no haver vist res d'això.

L'autor ha qualificat el crit de l'alliberament com un crit de llibertat, un crit fet en un nou idioma o en un llenguatge universal. La universalitat dins la diversitat que és el veritable i més profund pensament de Joaquim Amat-Piniella. La universalitat en la diversitat o la diversitat en la universalitat. Però perquè el seu missatge arribés a destinació, ell havia de sobreviure.

Per denunciar un comportament inhumà cal una força sobrehumana, tenint en compte les condicions de vida d'un presoner en un camp de concentració nazi. Per això, crec que ja durant la detenció, Amat-Piniella devia tenir la intenció de donar-ne testimoni algun dia. Com a testimoni havia de reflectir i de calcar la realitat, i al mateix temps transcendir-la. Va transcendir la realitat amb l'elecció d'escriure-la en una obra de ficció i també amb l'elecció de la llengua que ha utilitzat per tal de desafiar l'horror. Cal tenir en compte que el seu crit és, en última instància, un doble crit, tant cap a la humanitat, pel que fa al nazisme, i també cap a la societat d'origen, la seva, pel que fa a la qüestió identitària. Amb la seva opció d'utilitzar el català com a idioma d'escriptura i d'expressió va fer una crida en contra la marginació del català. Amat va patir una doble discriminació, a més de ser considerat ciutadà de segona categoria en l'aspecte identitari i cultural, també es va sentir profundament ferit en el seu orgull com a apàtrida. Va pagar un preu molt alt per la seva apatrídia, ell que pertanyia a un país, una nació, una cultura, la catalana.

«Jo no sé com plorar amb un altre idioma que l'amazic», va dir l'escriptor Jean Amrouche. Amat ha triat escriure en la seva llengua materna per dir-nos els seus sentiments, els més profunds que mai no podria dir en cap altre idioma, ni tan sols en un que domina com és l'espanyol. Si la novel·la fou publicada per primera vegada en espanyol, és per raons que tothom sap, la censura, entre altres. Si

es va publicar uns mesos després en català, és perquè aquesta opció s'imposava per ella mateixa. El seu doble crit es pot explicar com el desig del naixement d'una nova humanitat, més justa i igualitària i d'acabar, alhora, exigint les responsabilitats per un comportament bàrbar i inhumà:

«Després de tot el que s'ha escrit sobre els camps, amb l'eloqüència freda de les xifres i de les informacions periodístiques, creiem que és a través dels actes, de les observacions, de les converses i dels estats d'esperit dels nostres personatges, com podem fer una impressió més justa, més càlida i més vivent de l'envergadura humana del sacrifici.»

El mal suprem simbolitzat pels camps de concentració nazis s'havia d'acabar amb l'aparició d'un home nou que maldés per la pau al món. Però, finalment, aquest missatge ha estat escoltat? Al mateix temps que ell, moltes altres veus van alçar aquest mateix crit. Lamentablement els esdeveniments posteriors han reforçat l'escepticisme. L'home, presoner de les seves pròpies ideologies, no ha deixat de sorprendre amb noves articulacions de desitjos nihilistes. Continua havent-hi plans de matances realitzats per les mateixes raons que van fer possible el nazisme i les doctrines similars, és a dir, la racialització de la humanitat, en el sentit de Gobineau, basats en el concepte de raça superior.

Permeteu-me obrir un parèntesi sobre el genocidi a Rwanda, potser molts de vosaltres us preguntareu sobre els possibles vincles que hi ha entre les massacres nazis i el genocidi rwandès. Pel que sembla, ens trobem davant de dos actes completament diferents, en el fons com en la forma, però no és tan evident, simplement perquè els alemanys han estat, allà, a Rwanda. I aquí veiem que l'origen d'aquesta tragèdia és la idea, plantejada i arrelada pels blancs, de la superioritat d'una població per sobre d'una altra.

De l'etnisme cap al genocidi

Els tutsis, els hutus i els twas no són grups ètnics en el sentit estricte del terme, sinó que són categories socioprofessionals (agricultors, ramaders, terrissaires). Aquesta societat és una societat que no coneixia el concepte o la noció de raça en el sentit que li va donar la ideologia racista del segle XIX, sobretot la provinent d'Europa i els Estats Units. El paradigma racial està estretament articulats, a l'exterior, amb la política imperialista; i, a l'interior, amb la gestió política de les poblacions minoritàries. La ideologia racista es converteix aleshores en un «projecte polític» per a la transformació dels pobles en races.

Abans de la colonització alemanya i després belga, tots els rwandesos parlaven el mateix idioma, tenien la mateixa creença tradicional, la d'un déu, Imana, la mateixa cultura i vivien junts en els turons. Es casaven entre ells i continuen fent-ho a partir de llavors, malgrat la pressió política existent de la independència ençà. L'etnicisme rwandès no respon, per tant, a les característiques etnològiques fundades; data de l'època dels colonitzadors alemanys i belgues, i des de llavors constitueix l'element estructurant de l'organització social i política creada i establerta en els anys 1920 i 1930.

No es tracta ni de grups ètnics ni de classes socials, la distinció entre hutus i tutsis correspon a uns grups estructurats, a partir de les seves activitats. Abans de la colonització, un hutu que tenia bestiar podria, per tant, esdevenir un tutsi. Recíprocament un tutsi podria convertir-se en hutu.

Fins al final de la dècada dels cinquanta del segle passat, professors, intel·lectuals, antropòlegs i universitaris, van acreditar el mite d'una societat rwandesa composta per tutsis superiors i avançats i hutus inferiors destinats a obeir, a servir com esclaus els tutsis, la qual cosa condueix naturalment a una gran frustració entre ells, sobretot pel que fa als hutus. Posteriorment, altres observadors han vist en el problema rwandès una rèplica induïda del conflicte lingüístic belga entre valons i

flamencs, que segueixen les seves lluites ideològiques i d'influències sobre el sòl rwandès, i a través dels rwandesos. Cadascun d'ells donava suport a un grup contra l'altre, segons el desenvolupament de les seves pròpies lluites. Per no parlar de la influència dels corrents ideològics occidentals de principi del segle XX i l'immens pes de l'Església catòlica, la belga sobretot, i la seva presència en les estructures polítiques, socials i educatives d'aquest país. L'Església va desenvolupar a final dels anys cinquanta una predicació d'alliberament dels hutus oprimits pels tutsis, i això va justificar més tard la caça dels tutsis. Fent èmfasi en la distinció racial entre les dues poblacions.

L'etnicisme a Rwanda es presenta, per tant, com una «evidència ideològica» de «racialitzar» la percepció de la societat i dividir-la, de manera que serveix després d'alçaprem per justificar els assassinats i les matances.

No és aquesta bogeria que denunciava Amat-Piniella al llarg de la seva vida? És cap a aquest comportament boig que condueixen les ideologies mal assumides o equivocades. Al final, la ideologia sempre és necessària, com ho és de necessari el foc, però ha de ser controlada. Mentre hi hagi pobles que es considerin els promotors exclusius de la civilització, i, per tant, amb dret d'explotar els recursos i els altres homes, aquestes tragèdies s'aniran repetint i reproduint.

« [...] tota la sang i tota la vergonya que enrogeixen Europa entera, us ofegaran un dia, criminals! El vostre salvatgisme aixeca el món contra vosaltres, i us farà mereixedors d'un càstig tan terrible com els vostres crims. Nosaltres morim, però dignes; vosaltres morireu en l'abjecció!» (p. 346).

La literatura d'emergència

Podem qualificar l'escriptura d'Amat-Piniella de literatura d'emergència? És tracta d'un llibre escrit d'una tirada al final de la guerra, sense distància ni anàlisi dels fets. L'autor volia escriure el més aviat possible i amb rapidesa. L'objectiu era d'enfortir l'educació, posar pautes per a l'home nou que va somiar Amat. La seva utopia es faria realitat quan els dominats decidissin escriure i fer-se càrrec de la seva pròpia història, en lloc de deixar-ho en mans dels dominants. La paraula *igualtat* tindria sentit. Què és avui la Unió Europea, sinó un club de banquers, una Europa que s'allunya de l'ideal pel qual va ser concebuda i fundada: l'Europa dels pobles, de les llengües i cultures, universal i diversa. Amb això, sembla que estem sempre i encara en la literatura d'emergència.

La literatura d'emergència sembla un nou fenomen literari o concepte literari modern i poc conegut. Gairebé tota la literatura algeriana de la dècada dels noranta es va qualificar d'emergència. Però, la literatura d'emergència no es correspon només amb una situació particular —l'algeriana, en aquest cas—, ja que gairebé tota la literatura africana ho és. Un continent que lluita constantment contra la misèria i una flagrant manca de perspectives. Fins i tot la literatura de la dècada dels cinquanta, abans i durant la guerra d'Algèria es considera una literatura d'emergència. Per tant, no és un fenomen nou, sinó antic; i l'obra d'Amat va en aquesta línia i parla dels esdeveniments universalment coneguts i discutits.

Durant la guerra civil algeriana molts intel·lectuals van decidir que era urgent escriure, alarmar i exposar al món una guerra, en la qual els homes s'escorxaven sense límits i sense cap respecte per la vida humana. Els intel·lectuals van tractar d'explicar la tragèdia, mentre intentaven d'entendre ells mateixos aquesta bogeria que el món creia oblidada de la Segona Guerra Mundial ençà. Així, doncs, revisar la història i qüestionar el fonament de la tolerància era una nova recerca? A la novel·la *La maledicció* de l'escriptor algerià Mimouni, un personatge —que és un metge— parla amb el seu cap de la següent manera:

«M'encanta [..] la nostra feina, ja que ens obliga a fer front a la mort, que ens ensenya a exorcitzar-la. Quan es pugui superar la proa, sentim una sensació de vida extra, com si haguéssim de rebre un

regal inesperat. Les vísceres es relaxen i s'aclareix la pell. Ens descobrim més tolerants al món.»

«La mà escriu mentre que la raó intenta veure amb claredat. [...] Que l'home és home, per definició, la resta ...»

Quan els homes es barallen sense intermediaris, sempre aconseguen saber, amb una mica de sentit comú, que els queda per superar el seu conflicte. És quan es barregen els déus a les baralles que les coses es compliquen i supuren, i el no-sentit reemplaça el sentit comú. El déu de cadascú és sovint l'únic responsable dels seus horrors. Del déu intermediari, en fan un criminal que ho permet i ho aprova tot per a ells.

Amat-Piniella parlava de la decadència occidental. La decadència d'avui sembla haver atrapat el món musulmà, a causa d'una ideologia totalitària i obscurantista. Thar Djaout, assassinat pel fonamentalisme i la intolerància, en la novel·la *La invenció del desert* (1987) intenta entendre el que va passar. L'obscurantisme no és nou, no és tampoc cap moda, ni una pantomima, sinó que les seves arrels s'enfonsen en la doctrina religiosa en si, i les seves bases es remunten a l'època de l'aparició de la secta dels Assassins fins a les diferents dinasties que van governar durant l'edat mitjana. Recordem que el fundador de l'Orde dels Assassins, Hassan Al-Sabbah, va néixer a Pèrsia a Qom, en una data incerta a mitjan segle XI, en una rica família de comerciants. El poder dels Assassins es va estendre des de la Mediterrània (Síria, Iraq) fins a les profunditats del Turquestan. Durant cent cinquanta anys, van mantenir el terror constant en els cors de tots els governants de la regió de l'Àsia musulmana. Tot i que la propaganda dels Assassins deia que pretenien lluitar contra els croats (les Croades van durar del 1095 al 1291), les seves accions van colpir sobretot els musulmans, com passa avui amb Al-Qaida.

Altres van explicar que l'islamisme internacional avui es basa en mètodes dels SS i que s'estén cada vegada més. L'assassinat de Thar Djaout i del de desenes de milers més, havia obert finalment els ulls sobre aquest drama.

L'home modern és un animal ideològic, no pot funcionar sense ideologia. La ideologia és indispensable i necessària per aconseguir la utopia, però la història humana ens ha ensenyat la necessitat de contenció per evitar la deriva cap a unes situacions totalitàries o extremes, com ho són els casos del nazisme ahir i de l'islamisme avui, o bé del totalitarisme silenciós de les multinacionals i dels mitjans de comunicació que financen amb l'objectiu de mantenir la passivitat d'opinió.

L'art de dir l'indicible

Per què Joaquim Amat-Piniella prefereix abordar el cor i no la raó del lector? D'aquesta manera el lector s'enfronta directament amb la seva ànima per poder mesurar l'horror de la tragèdia, tal com l'autor subratlla en la seva nota. La novel·la afectaria més el lector que no pas un relat històric fred. La novel·la resulta ser un document més detallat i, de vegades, més vivent que un document històric o que la història en si, dita amb fredor i sense el detall de l'horror.

L'art pot ser, alhora, una forma de salvació, una forma de resistència, una mena de poder, si més no una manera de lluitar per la llibertat d'expressió. Un personatge de la novel·la, en Francesc, diu sobre els dibuixos de l'Emili: «Tant de bo que amb els teus dibuixos corrompessis tota Alemanya. Si, gràcies a això et pots salvar, ells hi perdran...».

L'exemple del *Guernica* de Picasso és sorprenent en aquest cas. L'escriptor algerià, Mohamed Dib, ha comentat aquesta obra emblemàtica tal com segueix: «[...] No hi ha ni un element realista en aquesta obra —no hi ha sang, no hi ha cadàvers— i no obstant això no hi ha res que expressa tant l'horror. Picasso va fixar i ordenar simplement malsons a la tela [...] va inventar aquest perífrasi per

anomenar allò que estrictament no té nom».

La novel·la de Joaquim Amat-Piniella és un testimoni vivent. Els textos d'aquesta magnitud, d'aquesta profunditat, travessada per tant de dolor, s'haurien d'estudiar a totes les escoles del món per a no oblidar. Per a no tornar a viure l'horror i escapar de la banalitat.

Bibliografia:

Amat-Piniella, Joaquim. *K. L. Reich*. Barcelona: Edicions 62, 2007.

Dib, Mohamed. Postfaci dins. Dib M., *Qui se souvient de la mer* [Qui se'n recorda del mar]. París: Seuil, 1962.

Djaout, Thar. *L'invention du désert* [La invenció del desert]. París: Seuil, 1987.

Human Rights Watch, Fédération Internationale des Ligues des Droits de l'Homme. *Aucun témoin ne doit survivre, le génocide au Rwanda*. Karthala, 1999.

Mimouni, Rachid. *La malédiction* [Maledicció]. París: Stock, 1993.

Mourgue, Alain. «Hassan Ibn Sabbah et la secte des assassins d'Alamut» [Hassan ibn Sabbah i la secta dels assassins d'Alamut]. 2006.

Sehene, Benjamin. *La Piège ethnique*. [La trampa ètnica]. París: Dagorno, 1999.